

ἢ «κατὰ τύχην» παρατήρησις τῆς ἰδιομόρφου αὐτῆς πέτρας καθ' ὃν χρόνον ἤρχομένη εἰς τὴν παραλίαν ἢ πάλιν τὸ γεγονός ὅτι ὁ σίδηρος εἶναι σκληρότερος τοῦ λίθου, ὥστε νὰ τὸν θραύσῃ κατὰ τὴν διαίαν μετ' ἐκείνου σύγκρουσιν.

Δὲν θὰ ἔπρεπεν ἐπίσης πρὸς ἐξηγήσιν τοῦ γεγονότος νὰ ἀποσιωπηθοῦν ἄλλα, ἐξ ἴσου ἀπαραίτητα διὰ τὴν δημιουργίαν κυκλικῶν κυμάτων ἐπὶ τοῦ ὕδατος αἷτια, λόγου χάριν ἡ ἀμεριμνησία καὶ ἡ εὐθυμία, ὡς ψυχικαί μου καταστάσεις ἐκείνου τοῦ ἀπογεύματος, διότι κάλλιστα, ἐὰν μὲ ἀπησχόλει ἓν σοβαρὸν πρόβλημα ἢ μοῦ ἔλειπεν ἡ ἀπαιτούμενη διάθεσις, δὲν θὰ διεσκέδαζον κατὰ τὸν ὡς ἄνω ἄφροντιν τρόπον, διὰ νὰ ἀγνοήσωμεν ἄλλας, ὡσαύτως ἀπαραιτήτους αἰτίας, ὅπως τὴν σχέσιν ὄγκου καὶ ταχύτητος σώματος πίπτοντος ἐπὶ ὕγρου πρὸς τὴν πυκνότητα καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ τελευταίου τούτου, διότι βεβαίως, ἐὰν τὸ ὕδωρ ἦτο παγωμένον ἢ ἐκόχλαζε, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνῃ λόγος περὶ κυκλοτερώς ἀπομακρυνομένων ἐκ τοῦ σημείου πτώσεως ἐν συνεχῇ μεγεθύνσει κυμάτων μιᾶς ὕγρας ἐπιφανείας. Διατὶ ὅμως νὰ λησμονήσωμεν τὴν ἐλαστικότητα τοῦ ὕδατος ἢ τὰ συμβαίοντα ἐντὸς ἐκάστου μορίου H_2O «ἐξ αἰτίας» τῆς προκαλουμένης πιέσεως; Ἐὰν θελήσωμεν νὰ εἴμεθα ἀκριβέστεροι, θὰ ἔπρεπεν ἴσως νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ αἷτιον τοῦ ἀνωτέρω φυσικοῦ γεγονότος εἶναι ὀλόκληρος ἢ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης καταστάσις τοῦ κόσμου.

Παρὰ ταῦτα, ἐνδέχεται νὰ σημειωθῇ, ὅτι μεταξὺ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ χρώματος τῆς πέτρας ἢ τῆς σκληρότητος τοῦ ἐργαλείου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεσπάσθη, «εἰς τὴν πραγματικότητα» δὲν ὑπάρχει καμμία σχέσις. Ἡ παρατήρησις, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν εὐσταθῇ ἢ ὄχι, θὰ ἐσήμαινεν, ὅτι ἡ «αἰτιότης» ἀποκτᾶ ἐν νόημα, ἀφ' ἧς στιγμῆς παρεμβληθῇ εἰς τὴν φύσιν ὁ ἄνθρωπος. Ὅχι μόνον ὅταν πρόκειται νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ ἀντικειμενικὸν περιβάλλον, ἀλλὰ καὶ ὅταν πρόκειται περὶ ἀμέσου ἀλληλενεργείας φυσικῶν φαινομένων, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἀντιλήψεως τῆς ταραχῆς τοῦ ὕδατος ὡς σχηματιζούσης κύκλον, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ «αἰτιώδης» κρίκος τῶν φαινομένων τῆς φύ-

σεως. Ἐν διαφόρου ἀντιληπτικῆς ἰκανότητος ὅν θὰ ἤμποροῦσε χωρὶς ἄλλο νὰ βλέπη, ἀντὶ κύκλου, τετράγωνον, ἐὰν δὲ τὸ κινούμενον ὕδωρ ὀνομάζεται «κύμα», αὐτὸ δὲν σημαίνει, ὅτι καθ' αὐτό, δηλαδὴ ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀνθρώπου, διατηρεῖ τὸν δ ἰ ἥ μ ᾱ ς χαρακτῆρά του.

Δεύτερον παράδειγμα διὰ τὴν αἰτίαν ὡς αὐτοέκφρασιν τοῦ λόγου καὶ διὰ τὴν ὀντολογικὴν τῆς ἐρμηνείαν. Τὸ δεύτερον παράδειγμα, περὶ τοῦ ὁποίου ἔγινεν ἀνωτέρω νύξις, μᾶς παρέχει ἡ σύγχρονος πολιτικὴ κατάστασις. Τὴν 13ην Αὐγούστου 1961 αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἀνατολικῆς Γερμανίας ἐδιχοτόμησαν τὸ Βερολῖνον. Ποῖα εἶναι ἡ αἰτία τοῦ «τείχους τοῦ αἴσχους»; Οἱ κάτοικοι τοῦ Δυτικοῦ Βερολίνου εἶναι βέβαιοι: «Ἡ κακοήθεια τοῦ *Ulbricht* καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρεικέλων». Οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἔχουν διάφορον γνώμην: «Γερμανοὶ ἐργάται ὕψωσαν τὸ ἀντιφασιστικὸν τεῖχος τοῦ Βερολίνου χάριν ἐκείνων, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ εἰρήνη εἶναι ἅγια». Ἀπροκατάληπτοι παρατηρηταὶ ἐξηγοῦν τὸ γεγονός κατὰ διάφορον τρόπον: «Πολιτικὴ ἀνάγκη ἐδημιούργησε τὴν δυσάρεστον αὐτὴν πραγματικότητα. Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνέχεται ἐν κράτος μίαν συνεχῆ εἰς δυνάμεις αἱμορραγίαν;» Μήπως ὁμως αἱ ἀνωτέρω πεποιθήσεις εἶναι αἱ μόναι διὰ τὸν καθορισμὸν «τῆς αἰτίας» τοῦ βερολινείου τείχους; Καθημερινῶς ἀκούονται νέαι ἐπεξηγήσεις: «Ἡ προκλητικότης καὶ ἡ θέλησις ἐπιβολῆς τῶν Ρώσων εἶναι τὸ κρυφὸν μυστικὸν τῆς ἀκανθίνου τομῆς τοῦ Βερολίνου», «Ἡ ἀδυναμία τοῦ Κομμουνισμοῦ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἐλεύθερον κόσμον ὑψώνει τεῖχη ἀμύνης», «Τὸ τεῖχος εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ Σοσιαλισμοῦ κατὰ τοῦ Καπιταλισμοῦ», «Τὰ θεμέλια τοῦ τείχους εἶναι ὁ *Marx*».

Τὸ δεύτερον αὐτὸ παράδειγμα ἀρκεῖ ἐπὶ τοῦ παρόντος, διὰ νὰ μᾶς δείξῃ τὴν διαφορὰν τῆς αἰτίας φυσικῶν φαινομένων καὶ τοῦ λόγου πνευματικῶν γεγονότων. Ἐνῶ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου δὲν ἤμπορεῖ καὶ νὰ γίνῃ λόγος περὶ «μᾶς» αἰτίας, ἐπὶ ἱστορικοῦ ἐπιπέδου συνυπάρχουν «αἰτίαι», αἱ ὁποῖαι ἀποκλείουσι

ἢ μία τὴν ἄλλην, διότι ἡ ἔκφρασις των εἶναι τὸ ἔνδυμα διὰ τὴν ἐκάστοτε ἐμφάνισιν τοῦ «ἀποφαίνοντος λόγου» ὑπὸ μίαν μόνον εἰς ἐκεῖνον ἀρμόζουσαν μορφήν ἐλευθερίας. Ἡ αἰτία δηλαδή ἐκφράζει ἐνταῦθα τὸν τρόπον τῆς θεμελιώσεως τοῦ λόγου, δὲν κεῖται ἐπομένως ἐκτὸς τῶν προσωπικῶν διαστάσεων τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' εἶναι ἡ βάση, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ σκεπτόμενος ὡς πρόσωπον οἰκοδομεῖ τὸ πνευματικόν του παρόν.

Ἐκ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ παραδείγματος γίνεται σαφές, ὅτι ὁ χρόνος εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς αἰτίας, τοῦλάχιστον ἐπὶ πνευματικῶν γεγονότων, παίζει ἀσήμαντον ρόλον. Μεταξὺ ἀσφαλῶς τῆς σκέψεως τοῦ κοινωνιολόγου *Karl Marx* καὶ τοῦ τσιμεντί-νου φράγματος ὑπάρχει μία χρονικὴ διαφορά. Ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ χρονολογήσωμεν τὴν δημοσίευσιν τοῦ «Κεφαλαίου» καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Σοβιετ ἐγκρισιν τῆς αἰτήσεως τῶν κομμουνιστῶν Γερμανῶν, νὰ τεθῆ φράγμα εἰς τὴν ὁμαδικὴν ἔξοδον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς «ἀνατολικῆς Ζώνης», θὰ παρενεβάλλετο μεταξὺ τῶν δύο γεγονότων μία δλόκληρος ἑκατονταετηρίς. Ἄλλ' ἐντὸς τῶν χρονικῶν ὀρίων τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας τὸ τεῖχος δὲν ἐμφανίζεται ὡς ἐπακόλουθον, ἀλλ' ὡς σύμπτωμα ἀνεξαρτήτως τῆς διαρκείας τῆς ἰσχύος, πολὺ περισσότερον ὡς τρόπος ἔκφρασεως τῆς διαρκείας αὐτῆς καὶ κατὰ τοῦτο ὡς ἡ διάρκεια τοῦ μαρξιστικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι εἰς μίαν τῶν χαρακτηριστικωτέρων τῆς ἔκφρασεων. Ὅσοι ἀνάγουν λοιπὸν τὸ βερολίνειον τεῖχος εἰς τὸν *Marx* ἔχουν ὑπ' ὄψιν των μίαν ἄχρονον σχέσιν. Ἐπειδὴ ἡ σχέσις αὕτη διατηρεῖται χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὁ χρόνος, τὸ τεῖχος θὰ ἤμποροῦσε νὰ ὑψωθῆ μίαν ὀκταετίαν προηγουμένως ἢ μετὰ μίαν γενεάν, ἐφ' ὅσον ἡ σημερινὴ πολιτικὴ ἔντασις ἐξακολουθήσῃ νὰ ὑφίσταται. Τὰ σχετιζόμενα ἐπὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου συνέχονται ὁ γ τ ο λ ο γ ι κ ῶ ς, δηλαδή ὁ δεσμὸς ὑπερπηδᾷ τὴν κοινὴν χρονικὴν διάταξιν καὶ ἐκφράζεται ἱστορικῶς ἀναλόγως ἐσωτερικῶν, εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς τῆς σχέσεως ἀναφερομένων ὄρων.

Ἐὸ χρόνος ὡς μορφολογικὴ ἀκολουθία (ἄχι ὡς ὄρος) τῆς

αἰτιότητος. Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ φυσικὰ φαινόμενα, θὰ ἴδωμεν ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἡ σημασία, τὴν ὁποίαν τοῦ ἀποδίδομεν συνήθως, εἶναι περιορισμένη. Λόγω τοῦ ὅτι τὰ περισσότερα τῶν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας ὑποπιπτόντων φυσικῶν συμβάντων φαίνονται ὅτι ἀκολουθοῦν τὸ ἐν τὸ ἄλλο, εἰς τὸν ὅρον τῆς αἰτίας εἶχε παρεισδύσει ὁ χρόνος, ὡς μία τῶν οὐκ ἄνευ προϋποθέσεων αἰτιώδους σχέσεως. Θὰ ἦτο ἀρκετὸν ὁμως νὰ ἀναφερθῆ, πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἀσημάντου ρόλου τοῦ χρόνου ἐν προκειμένῳ, ὅτι μεταξὺ τῆς θερμότητος τοῦ ὕδατος ἐντὸς ἐνὸς κλειστοῦ θερμαινομένου δοχείου καὶ τῆς πίεσεως, ἢ ὁποία ἐξασκεῖται ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων ἢ μεταξὺ ἡλεκτρικοῦ ρεύματος καὶ μαγνητικοῦ πεδίου ἢ διαφορὰ τοῦ χρόνου ἰσοῦται πρὸς τὸ Θ. Τὸ ἐν φαινόμενον δὲν παράγει τὸ ἄλλο, ἀλλ' εἶναι μία ἐκ τῶν ἀπόψεων μιᾶς γενικῆς σχέσεως, τὴν ὁποίαν ἀναλόγως τῶν αἰσθητηρίων ἢ τῶν μετρικῶν μας ὀργάνων ἀντιλαμβανόμεθα εἴτε ὡς θερμότητα εἴτε ὡς πίεσιν, εἴτε ὡς ἡλεκτρισμόν, εἴτε ὡς μαγνητισμόν.

Ἐὰν ἡ φύσις εἶναι ἐσωτερικῶς συνδεδεμένη διὰ τῶν ποσοτικῶν σχέσεων τῶν στοιχειωδῶν κβάντων ἐνεργείας, πρωταρχικὴν σημασίαν ἔχει ἡ ὄντολογικὴ αὐτὴ σχέση, ἀνεξαρτήτως τοῦ χρονικοῦ τῆς τρόπου ἐκφράσεως. Τελικῶς ἡ ἔκφρασις αὐτὴ εἶναι ὁμως μία γενικὴ μορφή παρουσιάσεως τῆς ἐνεργείας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι ἡ ἐνέργεια δὲν λαμβάνει χώραν «ἐντὸς τοῦ χρόνου», ἀλλ' ἀναπτυσσομένη δ η μ ι ο υ ρ γ ε ῖ τὸν «χρόνον», δηλαδή τ ἡ ν φ υ σ ι κ ἡ ν δ ι ἄ ρ κ ε ι α ν. Τοῦτο γίνεται φανερόν εἰς τὰς περιπτώσεις βαθμιαίας ἀποδεσμεύσεως ἐνεργείας, π.χ. ὅταν καίωμεν οἰνόπνευμα, προκαλεῖται ἐν δ ι α ρ κ ο ῦ ν φ α ι ν ὸ μ ε ν ο ν, ἢ καῦσις, ἐντὸς τῆς ὁποίας διακρίγεται πρότερον καὶ ὕστερον, ἥτοι ἀποδεσμευθεῖσα καὶ πρὸς ἀποδέσμευσιν ἐνέργεια*. Ὡς μορφήν ἐκφράσεως τῆς ἐνεργείας, ἔ-

(*) Πρὸβλ. ἀνωτέρω τὴν διὰ τὴν κατεύθυνσιν τῶν φυσικῶν γεγονότων σημασίαν τῆς δευτέρας ἀρχῆς τῆς θερμοδυναμικῆς (σ. 193 κ.έ.).

χομεν τήν δυνατότητα νά μετρήσωμεν τόν χρόνον και κατ' αὐτόν τόν τρόπον νά συνυπολογίσωμεν τήν ἐνέργειαν.

Παρουσιάζεται λοιπόν ὁ χρόνος ὡς μία μορφή τάξεως, ἡ ὁποία ὄχι μόνον δέν καθορίζει τήν σειράν τῶν φυσικῶν γεγονότων, ἀλλ' ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς «αἰτιότητος», τουτέστιν ἐκ τοῦ τρόπου ἀλληλενεργείας τῶν στοιχειωδῶν γεγονότων. Ἀπό τῆς πλευρᾶς αὐτῆς τὸ «παρελθόν» και τὸ «μέλλον» χάνουν διὰ τήν φυσικήν τὸ νόημά τωv, ἐντὸς δὲ τῆς περιοχῆς ἰσχύος τοῦ φυσικοῦ νόμου τὸ «ἐρχόμενον» καθορίζει, ὅ,τι παρήλθε, καθ' ὃν τρόπον τὸ «παρελθόν» καθώρισεν, ὅ,τι ἠκολούθησε. Μεθοδολογικῶς μόνον θὰ ἦτο δυνατόν ὡς «μέλλον» νά θεωρηθῆ τὸ σύνολον τῶν γεγονότων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατόν νά ἐφαρμοσθῆ ἐπιστημονική μέθοδος και κατὰ τοῦτο τὸ σύνολον τῶν γεγονότων, τὰ ὁποία ἠμποροῦν νά λάβουν «ἀνθρώπινον πρόσωπον», ὡς «παρελθόν» δὲ τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον τῶν φαινομένων, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὰ παρατηρήσαμεν.

Διατὶ αἰτία και τέλος οὐσιαστικῶς δέν διακρίνονται. Ἐὰν ὁ χωρισμὸς αἰτίου και ἀποτελέσματος σημαίνει μεθοδικήν αὐθαιρεσίαν, μεταξύ δὲ τῶν μεταβλητῶν μεγεθῶν τῆς φύσεως ὑπάρχει μία λειτουργική σχέση, εἰς τοὺς ὅρους τῆς σχέσεως αὐτῆς ἠμπορεῖ νά ἀποδοθῆ αἰτιολογική σημασία, ἐφ' ὅσον ἐρευνῶμεν, πῶς λειτουργεῖ ὁ φυσικὸς νόμος ἢ, ἀντιθέτως, οἱ ὅροι αὐτοὶ νά θεωρηθοῦν ὡς προϋποθέσεις ἐνὸς τέλους, ἐφ' ὅσον ἐξετάζομεν, τί συντελεῖ εἰς τὸ λειτούργημα. Ὑποθετικαὶ προτάσεις ἐμπειρικῆς φύσεως τοῦ τύπου «ἐὰν $A+B+\Gamma$, ἀκολουθεῖ Δ » (: «ἂν κἀνη ὁ Μάρτης δυὸ νερά κι' ὁ Ἀπρίλης ἄλλο ἓνα, χαρὰ σ' ἐκεῖνον τὸν ζευγᾶ, ποῦχει πολλὰ σπαρμένα») δηλώνουν τήν αἰτίαν, ἐφ' ὅσον ἐπισημαίνουν τοὺς ὅρους τῆς εὐφορίας ἢ θεωροῦνται ὑπὸ τὸ πρῖσμα ἐνὸς τέλους, ἐφ' ὅσον τήν σημασίαν των ἀποκταῦν ἀναλόγως τοῦ γεγονότος, εἰς τὸ ὁποῖον συντείνουν. Διὰ τήν φυσικήν ἐπιστήμην ἐν τούτοις αἰ ἔννοια «αἰτία» και «τέλος» εἶναι κεναὶ περιεχομένου και ἐπομένως ἢ διάκρισις των ἄνευ μεθοδικῆς σπουδαιότητος.

Καθ' ὅσον ἀγνοοῦν τὸ προηγούμενον καὶ τὸ ἐπόμενον, αἱ συνάφειαι ἐνὸς φυσικοῦ συστήματος διατηροῦν τὸ διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον νόημά των, εἴτε τὰς ἐκλαμβάνομεν ὡς αἰτιώδεις εἴτε τὰς ὀνομάζομεν τελεολογικάς. Περὶ «αἰτίας» θὰ ἠμποροῦσε μόνον τότε νὰ γίνῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην λόγος, ὅταν τὸ ἀποτέλεσμα διεκρίνεται τῶν ὄρων, οἱ ὅποιοι τὸ προεκάλεσαν καὶ περὶ «τέλους», ἐὰν οἱ ὄροι ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψε, διετήρουν ὄντολογικὴν ἀνεξαρτησίαν. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης αἰτία εἶναι ὁμῶς ὅ,τι χάνει τὴν αὐτοτέλειάν του ἐντὸς ἐνὸς κοινοῦ ἔργου καὶ ἀποτέλεσμα τὸ σημεῖον συγκλίσεως μιᾶς σειρᾶς αἰτιῶν, αἱ ὁποῖαι διαρκούσης τῆς συνεργασίας συνθέτουν μίαν συνισταμένην. «Ἀποτελέσματα» λοιπὸν προκύπτουν, διότι συναίρουσιν αἱ «αἰτίαι». Ὑπὸ τὰς συνθήκας ὁμῶς αὐτὰς ἐντὸς τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος συναίρέσεως δὲν ὑπάρχει χῶρος διὰ τὴν διάκρισιν τῆς αἰτίας ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος, ἀλλὰ τὸ φαινόμενον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐζητοῦντο ἄλλοτε οἱ δύο αὐτοὶ ὄροι, εἶναι ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου συμφύρονται. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ φυσικὴ ἀπαλλάσσεται τῆς προλήψεως, ὅτι ἡ αἰτία ἔχει πάντοτε ἀνάλογον τῆς φύσεώς της ἀποτέλεσμα (*causa aequat effectum*) ὡς ἐκ μιᾶς ὀφθαλμαπάτης (ἡ ὁποία ἄλλωστε δὲν εἶχε διαφύγει ἐντελῶς τῆς κοινῆς παρατηρητικότητος, πρὸς. «ὠδινεν ὄρος καὶ ἔτεκε μῦν») καὶ συγχρόνως τῆς πίστεως, ὅτι μία αἰτία πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ἀκολουθῆται ὑπὸ ἐνὸς αἰτιατοῦ (Οἱ καρποὶ τῶν δένδρων δὲν πίπτουν εἰς τὸ ἔδαφος, παρά τὴν ἰσχὺν τοῦ νόμου τῆς βαρύτητος).

Διατὶ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν οὐσιαστικῶς εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ γεγονός. Εἰς τὴν νέαν κατεύθυνσίν της ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη τείνει νὰ παραδεχθῆ, ὅτι τὸ φυσικὸν φαινόμενον γενικῶς εἶναι ὁ τρόπος συγκλίσεως ἐπὶ μέρους φαινομένων, τὰ ὁποῖα μὲ τὴν σειράν των ἀνάγουν πρὸς ἄλλα ὑποδεεστέρας φαινομενικῶς σημασίας, διὰ τὴν τελικὴν ὁμῶς συγκρότησιν ἀπαραίτητα φαινόμενα. Ἐὰν τὸ ἐμπειρικὸν φαινόμενον εἶναι αὐτὴ καθ' αὐτὴν μία συμπλοκὴ φαινομένων, ὁ λόγος τῆς παρουσίας του δὲν ἐκπροσωπεῖται ἐξ

ένός τῶν συνιστῶντων, ἀλλ' εἶναι ἡ δυνάτοτης τῆς συμπλοκῆς αὐτῆς. Εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν τοῦτο σημαίνει, ὅτι τὸ φαινόμενον καὶ ὁ λόγος τοῦ φαινομένου ἀποτελοῦν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόβλημα, με ἄλλους λόγους ὅτι μεταξύ τρόπου καὶ δυνατότητος ἐμφανίσεως δὲν ὑπάρχει καμμία ἀπολύτως διαφορὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ αἰτία ἢ τὸ τέλος τοῦ φαινομένου εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιον τὸ φαινόμενον. Εἰς τὴν ἐπιτοπτεῖαν τῆς προτάσεως αὐτῆς συντείνει τὸ ἐπόμενον παράδειγμα:

Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐξερχόμενοι μιᾶς οἰκίας δὲν προσέχομεν τὸ σκαλοπάτι τῆς ἐξόδου καὶ χάνομεν τὴν ἰσορροπίαν μας, με ἀποτέλεσμα νὰ πέσωμεν ἐπὶ τοῦ πεζοδρομίου καὶ νὰ κτυπήσωμεν εἰς τὸ πόδι. Παρατηροῦμεν τὴν πληγὴν, μᾶς φαίνεται ὅμως ἀναξία λόγου καὶ δὲν τῆς ἀποδίδομεν σημασίαν, μέχρις ὅτου τὴν ἐπομένην ἀνακαλύπτομεν, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦ κτυπήματος τὸ πόδι μας ἔχει ἐρεθισθῆ, ὥστε νὰ χρειάζεται ἰατρικὴν περίθαλψιν. Ὄταν ὁ ἰατρὸς μᾶς ἐρωτᾷ, τί προεκάλεσε τὴν μόλυνσιν, ἀπαντῶμεν «μία τυχαία πτώσις ἐπὶ τοῦ πεζοδρομίου».

Ὡς αἰτίαν θεωροῦμεν λοιπὸν τὴν πρόσκρουσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, μίαν δηλαδὴ συνθήκην τοῦ φαινομένου καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποσιωπῶμεν πρῶτον τὸν λόγον τοῦ ἀτυχήματος, τὴν ἀπροσεξίαν καὶ ὅτι τὴν προεκάλεσε. Δεύτερον ὅμως εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ λόγου ἀγνοοῦμεν τοὺς ἐσωτερικοὺς ὁρους, οἱ ὅποιοι ἐπέφεραν τὸν ἐρεθισμόν. Διότι βεβαίως ἡ πτώσις ὑπῆρξε μία ἀπλή ἀφορμὴ, διὰ νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ αἷμα ὠρισμένα μικρόβια καὶ κατὰ τοῦτο γεγονὸς ἐντελῶς ἀσχετον πρὸς τὴν μόλυνσιν, ὡς ὀργανικὸν πάθημα. Τὸ ζήτημα ἐν τούτοις δὲν θὰ λυθῆ, ἐὰν θεωρήσωμεν τοὺς ἀφανεῖς αὐτοὺς μικροοργανισμοὺς ὡς αἰτίαν τοῦ παθήματος. Ἡ ἀπρόοπτος παρουσία των ἐντὸς τοῦ ἰδικοῦ μας ὀργανισμοῦ ὑπῆρξεν εἰς τὴν πραγματικότητά συνθήμα συναγερομοῦ τῶν λευκῶν αἰμοσφαιρίων, τὰ ὅποια ἀποδύονται, ἰδίως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ τραύματος, εἰς ἓνα τραχὺν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν εἰσβολέων. Μόλυνσις λοιπὸν εἶναι ὁ ἀμφίρροπος ἀγὼν μεταξύ ξένων ὀργανισμῶν καὶ τῶν ἰδικῶν μας ὀργανικῶν μέσων ἀμύνης. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς παρουσιάζεται ὡς μία σχέσις, ἡ

ἑποία θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἐὰν μεταξύ τῶν σχετιζομένων δὲν ὑπῆρχε μία ἐσωτερικὴ συνάφεια.

Ὡς λόγος συνεπῶς τῆς μολύνσεως παρουσιάζεται ἡ φύσις αἰμοσφαιρίων καὶ μικροβίων νὰ ἐπιδροῦν καὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ ἐπικρατήσουν τὰ μὲν ἐπὶ τῶν δέ. Ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς μολύνσεως δὲν εἶναι ἄρα ἐν γεγονός ἀσχετον πρὸς τὴν μόλυνσιν, π.χ. ἡ συνθήκη (πτῶσις), τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν, ἀλλὰ μία συμπλοκὴ ἰδιοτήτων τοῦ ἐν προκειμένῳ ὀργανικοῦ εἶναι — ἡ συμπλοκὴ αὕτη εἶναι ὁμοῦς αὕτη καθ' αὐτὴν ἡ μόλυνσις. Ὡστε ἡ μόλυνσις καὶ ὁ λόγος τῆς μολύνσεως δὲν εἶναι διάφορα πράγματα, ἀλλὰ μία σχέσις, ὁ λόγος τῆς ὁποίας εἶναι ἡ δυνατότης τῆς.

Αἷτιον τῶν φυσικῶν γεγονότων ὁ κόσμος ὁλόκληρος. Ἐὰν παρὰ ταῦτα διὰ τὴν πρόδοον τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀναγκαῖος ὁ καθορισμὸς τῶν στοιχειωδῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας λαμβάνει χώραν ἐν φυσικῶν φαινόμενον, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου καθορίζονται τὰ «αἰτία» του. Αἱ συνθήκαι αὗται εἶναι «ἀποτελέσματα» ἄλλων προηγουμένων καὶ ταυτοχρόνως «αἰτία» ἄλλων ἐπομένων συνθηκῶν. Ἡ σημασία των λοιπὸν ὡς πρὸς τὸ φαινόμενον, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐνδιαφέρει, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι δὲν εἶναι ἀπλαῖ ποιότητες, νεκραὶ καταστάσεις ἢ πάγια πράγματα, ἀλλὰ γ ε γ ο ν ὅ τ α καὶ ὡς γεγονότα ὄροι γεγονότων. Διὰ νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἐπομένως τὸν λόγον ἐνός γεγονότος, ἔστω καὶ ἐὰν εἶναι στοιχειῶδες, π.χ. διατὶ τὸ X' μόριον μιᾶς ραδιενεργοῦ ὕλης ἐκπέμπεται αὐτὴν τὴν στιγμὴν, ἀντὶ νὰ ἐκπεμφθῆ πρὸ δύο ὠρῶν ἢ μετὰ μίαν διετίαν, «θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζωμεν τὴν μικροσκοπικὴν κατάστασιν ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου»¹. Προκειμένου περὶ πολυπλόκων φαινομένων τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἀπλούστερον, δηλαδὴ ὁ καθορισμὸς τῶν στοιχειωδῶν συνθηκῶν εἶναι δυνατός. Οὐσιαστικῶς ἐν τούτοις πρόκειται πάντοτε περὶ μιᾶς βιαίας ἀπλοποιήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν γενικῶς

(1) W. Heisenberg, Physik u. Philosophie, ὡς ἂν. S. 76.

συμβάλλει τὰ μέγιστα ἢ ἐμπειρία, ἐκλέγουσα «ὅ,τι τῆς κάνει ἐν-
τύπωσιν».

Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν ὁμως μιᾶς ὀρισμένης συνθήκης διὰ
τὴν πρόκλησιν μιᾶς ἄλλης, ἔστω καὶ ἐὰν τὴν διαγράψωμεν σα-
φῶς καὶ τὴν θεωρῶμεν ὡς θεμελιώδη, συνθήκαι, αἱ ὁποῖαι πα-
ραμένουν ἀφανεῖς ἢ τὰς ὁποίας εἰς τὴν μεθοδικὴν μας ἀπασχό-
λησιν, παρ' ὅτι γνωρίζομεν, δὲν χρειαζόμεθα, παίζουν ἐξ ἴσου βα-
σικὸν καὶ εἰς πολλὰς περιπτώσεις θεμελιωδέστερον ρόλον. Ὡ-
πωσδήποτε, τίποτε δὲν θὰ μᾶς ἠμπόδιζε νὰ ἐκλάβωμεν μίαν τυ-
χαίαν κατάστασιν ἢ ἐν γεγονόσ τῆς ἀρεσκείας μας ὡς «αἰτίαν»
ἐνὸς οἰουδήποτε ἄλλου, ἀνεξαρτήτως ἀμέσου σχέσεως καὶ χρο-
νικῆς διαφορᾶς. Εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν συνθηκῶν ἐνὸς γεγονότος
κεῖται πάντοτε εἴτε τὸ γνωρίζομεν εἴτε ὄχι, εἴτε τὸ πρᾶγμα τε-
λικῶς δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει, μία τεχνητὴ ἀπομόνωσις ὡς βάσις.
Ἐὰν ἐπρόκειτο ὁμως εἰς τὰς ἐμπειρικός μας παρατηρήσεις τῆς
καθημερινῆς ἢ τῆς ἐπιστημονικῆς ζωῆς νὰ εἴμεθα ἀκριβεῖς, θὰ
ἔπρεπε εἰς κάθε μίαν φυσικὴν παρατήρησιν νὰ λαμβάνωμεν ὑπ'
ὄψιν, ὡς λόγον τοῦ γεγονότος τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ, τοὺς
κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην τρόπους παρουσιάσεως τῆς ἐνεργείας
ἐπὶ παγκοσμίου κλίμακος.

Ἐξ αὐτοῦ συμπεραίνεται, διατὶ αἱ γνώσεις μας ἰδίως εἰς
τὴν περιοχὴν τῶν μικροσκοπικῶν παρατηρήσεων ἔχουν κατ' ἀ-
νάγκην ἀσαφῆ χαρακτῆρα, διὰ νὰ κερδηθοῦν ἐν τέλει μέσῳ ἐπα-
νειλημμένων παρατηρήσεων, δυνάμει στατιστικῶν ὑπολογισμῶν.
Ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ κόσμου τὸ ἐν γεγονόσ ἐπιδρᾶ ἐπὶ τοῦ ἄλλου,
κατ' ἀρχὴν δὲ θὰ ἔπρεπε μία ὁποιαδήποτε μεταβολὴ ἐνὸς φυ-
σικοῦ συστήματος, παρ' ὅτι τοῦτο εἶναι ἀνέφικτον, νὰ διαπιστοῦ-
ται ἐπὶ οἰουδήποτε ἄλλου. Ὁχι μόνον μὲ τὰς ἐκρήξεις τοῦ ἡ-
λίου, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐλαχίστην κίνησιν τοῦ πλέον μικροσκο-
πικοῦ μορίου ὑπατομικῶν διαστάσεων ὁ κόσμος μεταβάλλεται.
Ὅσον ἄρα ἐν φυσικὸν γεγονόσ ἀπέχει ἐξ ἐνὸς ἄλλου, ἢ σημασία
τῆς ἐπιρροῆς του φαίνεται ὅτι μειοῦται· ἐνῶ ὁμως κατ' οὐσίαν
τὸ γεγονόσ αὐτὸ παραμένει ἀπαρατήρητον ἐπὶ τῶν διαδραματι-
ζομένων αὐτὴν τὴν στιγμὴν, ἐπιδρᾶ ἐφ' ὄλων τῶν γεγονότων, τὰ

ὅποια ἐμεσολάβησαν μεταξύ ἐκείνου καὶ τοῦ ἐξελισσομένου ἐνώπιόν μας.

Αἱ εὐθῦναι τοῦ *Kant* διὰ τὴν ἀνησυχίαν, τὴν ὁποίαν ἐνσπείρει ἡ ἀκύρωσις τοῦ «νόμου τῆς αἰτιότητος». Ὅπως τὸν ἀντελαμβάνετο ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις, ὁ «νόμος τῆς αἰτιότητος» ἀπεδείχθη λοιπὸν ὡς κενὴ πρότασις. Ἡ ἀπόδειξις αὐτὴ ἐχαροποίησεν ἰδίως ὄσους δὲν ἔπαυσαν νὰ πιστεύουν εἰς τὴν αἰτιότητα, ἀλλ' ἐθεώρησαν τὸν κλονισμόν της ἐπὶ τῆς φύσεως ὡς λόγον διὰ τὴν κατάδειξιν παραλλήλου «ἀναιτιότητος» ἐντὸς τοῦ πνεύματος. Ἄλλους πιστοὺς τῆς αἰτιότητος ἐθορύβησεν ἔξ ἄλλου τὸ γεγονός, μήπως ὁ ἔλεγχος τοῦ κλασσικοῦ αὐτοῦ νόμου ἐσήμαινε τελικῶς χρεωκοπίαν τῆς λογικῆς ἀρχῆς τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, ὡς θεμελίου τῆς σκέψεως. Ἡ ἀδυναμία τοῦ καθορισμοῦ ἐνὸς παράγοντος ὡς αἰτίου ἐνὸς ἄλλου ἰδίως εἰς τὸν μικροσκοπικὸν χῶρον ἐφάνη εἰς ὄσους ἐθεώρουν τὴν κλασσικὴν ἔκφρασιν τῆς αἰτιότητος ὡς τὴν μόνην ἰσχύουσαν, ὄχι μόνον ὡς ὑποδήλωσις, ὅτι ἡ φύσις ἐκλέγει «ἄνευ αἰτίας» τὴν ἐκάστοτε δυνατότητά της, ἀλλ' ἐπίσης ὅτι τὸ περίφημον *principium reddendae rationis sufficientis* τοῦ *Leibniz*¹ εἰς τὸν χῶρον τοῦ πνεύματος ἔχανε, μετὰ τὴν ἀπίυλειαν τοῦ κύρους του ἐπὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, τὴν ὄντολογικὴν του σημασίαν ἔξ ὀλοκλήρου.

Ἐὰν σήμερον ἐκ μέρους τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀπορρίπτεται μετ' ἀνεπιφύλακτον κριτικὴν, συνήθως ὁμοῦς ἀκρίτως ὀλοκλήρος ἡ εἰς τὴν ἐμπειρίαν ἀναφερομένη φιλοσοφία τοῦ *Kant*, τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι διὰ πρώτην φοράν ἡ αἰτιότης, ὡς λογικὸς νόμος, ὑπερεπήδησε διὰ τῆς καντιανῆς κριτικῆς τὰ ὅριά της καὶ ἠθέλησε νὰ συμπεριλάβῃ ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν της τὰ τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀπὸ τοῦ *Kant* καὶ ἐξῆς ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ἐφάνη ὅτι ἦτο δισυνέστατος. Δι' ὅλα τὰ γεγονότα, δι' ἓνα συλλογισμόν ἢ δι' ἓν χημικὸν φαινόμενον, ἡ ἀρχὴ αὐτὴ

(1) *Monadologie* § 32 (*Die philos. Schriften*, hg. v. C. J. Gerhardt, Hildesheim VI. Bd. 1961, S. 612).

παρείχε τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι μᾶς ἐπέβαλλε νὰ ζητῶμεν μίαν θεμελιώδη αἰτίαν. Ἡ σύγχυσις μεταξὺ λόγου καὶ φύσεως, ἡ θεώρησις τῆς λογικῆς ἀρχῆς ὡς φυσικοῦ νόμου εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνησυχίας, τὴν ὁποίαν ἐνοσπεῖρει ἡ ἐξέλιξις τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης πρὸς μίαν κατεύθυνσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν γίνεται συνεχῶς ὀλιγώτερον λόγος περὶ αἰτίας καὶ αἰτιότητος.

Nihil est sine ratione, μία ὄντολογικὴ, ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀνήκουσα ἀρχὴ τοῦ λόγου. Διὰ νὰ τοποθετήσωμεν τὰ πράγματα εἰς τὴν θέσιν των, θὰ ἔπρεπε ἐξ ἀρχῆς νὰ ἐπαναληφθῇ ἡ παρατήρησις, ὅτι ὁ καιρὸς, ὅτε ὁ λόγος ἐφιλοδόξει νὰ βλέπῃ τὸν φυσικὸν κόσμον ὡς ὑποτακτικόν του, μὲ τὴν κρυφὴν ἐλπίδα νὰ ἐνισχύῃ τὴν αὐτοπεποίθησίν του, ἐπειδὴ αἱ ἀρχαὶ τοῦ «πρακτικῶς» θὰ ἐξετελοῦντο εἰς τὸ ἀκέραιον, ἔχει παρέλθει. Διὰ τὸν λόγον ἀρχίζει σήμερον μία νέα περίοδος περισυλλογῆς. Τὰ πράγματα εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἀποδεικνύονται δυσκολώτερα ἀπὸ ὅ,τι αἱ ἐποχαὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν λογικὴν εἶχον παραδεχθῇ καὶ κωδικοποιήσῃ. Μὲ τὸ αἰσθητήριον τῆς φιλοσοφίας ἡ φυσικὴ ἀρχίζει ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς νὰ ἀπορῆ, ὄχι μόνον ὅταν δὲν ἤμπορῇ νὰ ἐννοήσῃ τὴν φύσιν, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ νόησις αὐτὴ εἶναι δυνατὴ. «Τὸ μέγα ἀκατανόητον εἶναι ὅτι ὁ κόσμος εἶναι νοητός»¹. Ἡ φιλοσοφία ἐξ ἄλλου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ *Kierkegaard* καὶ τοῦ *Nietzsche* εὐρίσκεται πρὸ μιᾶς νέας σωκρατικῆς στροφῆς. Οὐσιώδη καὶ ὅσον σπανίως ἐπιτακτικὰ προβλήματα τοῦ βαθυτέρου ὄλων τῶν ἐρωτηματικῶν, τοῦ ἀνθρώπου, περιμένουν τὴν φιλοσοφικὴν των διάστασιν. Ἐν τῶν προβλημάτων αὐτῶν εἶναι καὶ τὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, τὸ βάθος τοῦ ὁποίου, ἀντὶ νὰ παρουσιάσῃ, συγκαλύπτει ἢ συσχετίζει τοῦ πρὸς τὴν αἰτιότητα.

Ἡ ἀρχὴ «*nihil est sine ratione*»² πρέπει νὰ ἀποκαθαρ-

(1) *A. Einstein, Physics and Reality* («Franklin Institute Journal» vol. 221 (1936), p. 349 κ.έ.).

(2) *G. W. Leibniz, Theoria motus abstracti* (1671), ὡς ἀν. Bd. IV, S. 232.

θῆ ἐκ τῶν ξένων στοιχείων, τὰ ὅποια παρεισέφρησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς. Ἐὰν πρόκειται καὶ πάλιν νὰ γίνῃ ἡ ἀρχὴ αὐτὴ διὰ τὴν μεταφυσικὴν σκέψιν τὸ ἄλλοτε *principium grande et nobilissimum*, ὡς πρῶτος ὅρος διὰ τὴν ἐπανάκτησιν καὶ τὴν ἐμβάθυνσιν τοῦ νοήματός τῆς παρουσιάζεται ἡ ἐπίσχεσις τῆς προθέσεως νὰ ἀποκτήσῃ «μῖαν νέαν σημασίαν» ἐπὶ τῆς ὀλικῆς πραγματικότητος, ὡς «ἐπὶ μιᾶς περιοχῆς μεγαλυτέρων διαστάσεων»¹. Διὰ τὴν φυσικὴν ἀρκεῖ σήμερον τὸ αἶτημα τῆς μεθοδικῆς διαρθρώσεως καὶ μαθηματικῆς παραστάσεως τῶν ἐμπειρικῶς διαπιστωσίμων συναφειῶν. Ἐν ἄλλο αἶτημα, ὡς προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐπιστήμην, ἡ φιλοσοφικὴ συμπαράστασις εἰς τὸ θεωρητικὸν ἔργον τῆς φυσικῆς, ἔχει σήμερον ἐντελῶς διάφορον νόημα ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον τοῦ ἀπεδόθη εἰς τὸ παρελθόν, ὅτε προσδιωρίζοντο φιλοσοφικῶς τὰ τῆς ἐπιστημονικῆς πραγματικότητος. Καίτοι ὁμῶς ἡ ἐπιστημονικὴ θητεία τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀποχρῶντος λόγου θεωρεῖται ἐκ μέρους τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ὡς περατωθεῖσα, ἡ συνεργασία τῆς φιλοσοφίας ὄχι μόνον δὲν τίθεται ἐν ἀμφιβολίᾳ, ἀλλ' ἀπαιτεῖται πρὸς κατανόησιν μιᾶς πραγματικότητος, διὰ τὴν ὁποῖαν δὲν ἰσχύουν πλέον τὰ θεωρητικὰ θεμέλια τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς παραδόσεως.

Ἡ ἀναγκαιότης, τὴν ὁποῖαν ἐπιβάλλει ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, θεωρουμένη ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς λογικῆς ἀρχῆς τοῦ «ἀποχρῶντος λόγου», ἔχει ὑπερεπιστημονικὸν χαρακτήρα. Καμμία ἀνάγκη δὲν ἔμπορεῖ νὰ ὑποχρεώσῃ τὴν ἐπιστήμην νὰ παραδεχθῇ, ὅτι ἡ περίπτωσις ἄλφα πρέπει νὰ προκαλέσῃ τὴν βῆτα ἢ ὅτι ἡ περίπτωσις αὐτὴ ὀφείλεται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν ἄλφα. Ὅπου γίνεται λόγος περὶ παρομοίων ἀναγκαίων συναφειῶν, αἱ προτάσεις τῆς ἐπιστήμης ἔχουν πάντοτε ὑποθετικὴν ἔννοιαν καὶ στατιστικὴν ἔκφρασιν, ἀλλὰ στεροῦνται τοῦ ὄντολογικοῦ περιεχομένου τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, ἀνευ τῆς ὁποίας ἡ σκέψις παύει νὰ εἶναι σκέψις.

(1) *Wilhelm Szilasi, Wissenschaft als Philosophie, Zürich 1915, S. 66.*

Λόγος και ἀποχρῶν λόγος. Ὁ λόγος εἶναι τὸ θεμέλιον τοῦ λόγου, ἢ αὐτοκαθοριζομένη ἀνάγκη, ὁ ἄρμος τῆς λογικῆς ἐλευθερίας. Ὄταν ὁ λόγος παραγνωρίζη, ὅ,τι τὸν θεμελιώνει, εἶναι ἀνυπόστατος, ὅταν ἡ ἐλευθερία δὲν ἔχη λογικὴν συνέπειαν, λέγεται αὐθαιρεσία. Τὴν ἐσωτερικὴν συνοχὴν τῆς σκέψεως ἀπαιτεῖ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου. Ἀθεμελίωτοι σκέψεις στεροῦνται λόγου, δηλαδὴ ἐπιχειροῦν νὰ συνάψουν τὰ ἀσύνδετα, νὰ παρουσιάσουν ἕνα λογικῶς ἀπαράδεκτον δεσμὸν μεταξὺ δύο ἀσυμβιβάστων χαρακτήρων. Τόσον αἰ κρίσεις, ὅσον καὶ αἰ ἐρωτήσεις συνδέουν ἐν ὑποκείμενον πρὸς ἐν κατηγορημα (*coniunctio praedicati cum subjecto*). Αἱ κρίσεις ἔχουν λόγον, ὅταν ἐπιτυχάνουν, αἱ ἐρωτήσεις εἶναι λογικαί, ὅταν ἀπαιτοῦν τὴν σύνδεσιν αὐτήν. Ἡ κρίσις: «ἡ τετραγωνικὴ ρίζα εἶναι μεταλλικὴ» ἢ ἡ ἐρώτησις: «εἰς ποῖον λογοτεχνικὸν εἶδος ἀνήκει ὁ μοχλός;» εἶναι λογικῶς ἀπαράδεκτοι, ἥτοι δὲν ἀκαλοῦθον τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἐπίσης ἡ βάση τῆς ἐννοίας. Λογικαὶ ἢ ὄντολογικαὶ ἐννοιαὶ ἔχουν νόημα, ἐφ' ὅσον ἐμπεριέχουν τὸν λόγον τους. Λόγος τῆς ἐννοίας «πρόσθεσις» εἶναι ὁ ἀριθμὸς, τῆς ἐννοίας «μητρότης» ἡ σύλληψις καὶ ὁ τοκετός. Τίποτε δὲν ἔμπορεῖ νὰ προστεθῆ, ἐὰν δὲν ἔχη ἀριθμητικὴν φύσιν, οὔτε ὑπάρχουν κυριαλεκτικῶς μητέρες, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀποκτήσει παιδί. Συλλογισμοὶ εὐσταθοῦν ὁμοίως μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀποχρῶντος λόγου. Κρίσεις συντίθενται εἰς συλλογισμόν, ἐφ' ὅσον εἶναι καθ' αὐτὰς λογικαὶ καὶ μεταξὺ των δὲν ἀντιφάσκουν, ὥστε ἡ μία νὰ ἰσχυρίζεται, ὅ,τι ἡ ἄλλη ἀποκλείει. Ἡ κρίσις: «ἄρα ὁ Πλούτων δὲν ἀκτινοβολεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ» ἔχει ἀποχρῶντα λόγον, ὡς προκύπτουσα ἐκ τοῦ ὀρθοῦ συλλογισμοῦ: «οἱ πλανῆται ἀντανάκλουν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου — ὁ Πλούτων εἶναι πλανήτης: —». Ἡ πρότασις: «φιλοσοφία εἶναι ὁ τρόπος τῆς αὐτοσυνειδητοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου» ἐμπερικλείει τὸν λόγον της, ἐφ' ὅσον δὲν ἀναιρεῖ ὡς φιλοσοφικὴ πρότασις τὸ νόημά της. Ἐὰν διὰ τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος κατανοῇ μίαν τῶν πνευματικῶν του ἐκφράσεων, ἐν προκειμένῳ τὴν φιλοσοφίαν, λαμβάνει συνείδησιν τῆς φύσεώς

του. Ὡς φιλοσοφική ἀποφίς, ὁ ἀνωτέρω ὀρισμὸς ἐπομένως δικαιούται, εἶναι δηλαδὴ θεμελιωμένος, ἔχει ἄρα λογικὴν συνέπειαν, μὲ ἄλλους λόγους ἀποχρῶντα λόγον. Παρ' ὅτι, ἐν τούτοις, ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως, διατηρεῖ τὴν αὐτοτέλειάν της, διότι χαρακτηρίζει τὴν ἀληθῆ κρίσιν: ποία κρίσις ἔχει λόγον, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀντίφασιν γνωρίζομεν, ὅτι ἐκ δύο κρίσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν θέτει, ὅ,τι αἶρει ἢ ἄλλη, μία καὶ μόνον εἶναι ἀληθής.

Εἰς τὴν σελίδα 48 τοῦ ἡμετέρου βιβλίου «Ἐλευθερία καὶ αὐθυπέρβασις» (Ἀθήναι 1962) ὑπάρχουν αἱ ἀκόλουθοι προτάσεις: «Εἰς τὰ ἀνωτέρω σκιαγραφηθέντα εἶδη ἀγάπης ὑπέρβασιν ἐκ τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸ Σὺ γνωρίζει μόνον ὁ ἔρωσ. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον αἱ περισσότεραι εὐρωπαϊκαὶ γλῶσσαι δὲν διαθέτουν δύο διάφορα ὀνόματα, προκειμένου νὰ χαρακτηρίσουν τὴν ἀγάπην καὶ τὸν ἔρωτα. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ὁ ἀληθινὸς ἔρωσ θεωρεῖται μία ἀγίωσις». Ἐὰν αἱ τρεῖς βασικαὶ εὐρωπαϊκαὶ γλῶσσαι ὑπὸ τὰ ὀνόματα amour, Liebe, love ἐννοοῦν τὴν ἐσωτερικὴν συνάντησιν δύο προσώπων καὶ παραλλήλως ἢ ὑπερβατικὴ αὐτὴ τάσις τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸ ἄλλο θεωρεῖται, ὅπως προκειμένου περὶ τῆς ἀγάπης ἐπίσης καὶ περὶ τοῦ ἔρωτος, ὡς «μία συντροφικὴ πτήσις ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαίρας τοῦ θείου», αὐτὸ σημαίνει, ὅτι τὸ οὐσιῶδες εἰς τὴν σχέσιν πρὸς τὸν ἀγαπώμενον εἶναι ἡ αὐθυπέρβασις. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ περίπτωσιν φαίνεται καθαρά, ὅτι ἡ κίνησις αὐτὴ δὲν συνεπάγεται τὴν ὀνομασίαν ἐνὸς τρίτου, ἀλλ' ὅτι ὁ ν ο μ ἄ ζ ε τ α ι, ὅτι δὲν ὑποκινεῖ μιαν θρησκευτικὴν ἔξαρσιν, ἀλλ' ὅτι εἶ ν α ι ἡ ἀνάτασις αὐτὴ. Ὁ λόγος λοιπὸν τοῦ γεγονότος, δύο διακρινόμεναι τάσεις, ὁ ἔρωσ καὶ ἡ ἀγάπη, νὰ ἔχουν κοινὸν ὄνομα, τὸ ὁποῖον νὰ συμβολίζῃ τὴν ἀγιότητα τῆς κοινωνίας προσώπων, εἶναι αὐτὴ καθ' αὐτὴν ἡ οὐσία τοῦ πράγματος, ἢ ὑπέρβασις ἐκ τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸ Σὺ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐξηγεῖ, ἐφ' ὅσον παρουσιάζεται, ἡ παρουσία του εἶναι ὁ λόγος τῆς ἐρμηνείας του, νόημα καὶ αἷτιον ἐντὸς του συνταυτίζονται. Ἀποχρῶν λόγος εἶναι ἡ οὐσία τοῦ λόγου.